

MOWA 27 (TEOLOGICZNA I)

MOWA WSTĘPNA DO EUNOMIAN — O TEOLOGII
[PG 36, 12—25]

Mowy teologiczne Grzegorza (Mowy 27—31) tworzą nierozdzieloną całość. Zostały one wydane przez różnych teologów i filologów. Tłumaczymy je wykorzystując ostatnie wydanie krytyczne: J. Barbel, *Gregor von Nazianz, Die fünf theologischen Reden*, Düsseldorf 1963. J. Barbel przyjmuje tekst Maurynów, przedrukowany przez Migne'a (PG 36, 12—172), uwzględniając uwagi krytyczne A. J. Masona, *The Five Theological Orations of St Gregory of Nazianzus*, Cambridge 1899. Sam Grzegorz przygotował Mowy 27—31 do publikacji i ułożył je w kolejności, jaką zachowały dotychczas, chociaż mogły one być wygłoszone w innej kolejności (zob. T. Sinko, *Literatura grecka*, t. III, cz. 2, s. 173—174).

Data. Według J. M. Szymusiaka (*dz. cyt.*, s. 200—201) Grzegorz wygłosił cztery pierwsze mowy teologiczne w ciągu Wielkiego Postu 380 r., a ostatnią (Mowa 31) w dzień Zesłania Ducha Świętego (31 maja 380 r.).

Treść. *Mowy teologiczne I*. Tytuł przyjmujemy za J. Sajdakiem wg rękopisu „Paris. gr. 510” (w. IX). Większość przypisów pochodzi z rękopisu J. Sajdaka. Po długiej apostrofie skierowanej do mistrzów dialektyki filozoficznej, jakimi są zwolennicy Eunomiusza (1—2), Grzegorz wyszczególnia cechy zdrowej teologii (3) i podkreśla konieczność takiej teologii wśród ludu Bożego (4—6); wylicza obfitość tematów, zawartych w nauce teologicznej (7—9) i otwiera przed apologetami szerokie pole do popisu (10).

1. Słowa moje zwracają się do tych, co pięknie, ale i złośliwie umieją mówić¹. By zacząć od Pisma, powiem: *Oto ja przeciwko tobie, zawziętości*² — tak w nauczaniu, jak i w słuchaniu i rozumowaniu³. Są bowiem i to tacy, których nie tylko uszy świerzbą na nasze mowy⁴, ale także język, a nawet,

¹ Grzegorz ma na myśli eunomian, którzy chlubil się biegłością dialektyczną i w wywodach swych byli bardzo złośliwi i zawzięci.

² Jer 50, 31 (27, 31 — LXX).

³ Słowa: „w nauczaniu jak i w słuchaniu i rozumowaniu” są opuszczone w większej części rękopisów. Ma je jednak Elias z Krety (najważniejszy ze scholiastów Grzegorza, żył w połowie XI w. Por. J. Sajdak, *Hist. crit. schol. et comment. Gr. Naz. I*, 1914, s. 95) i domaga się ich prosty sens. Przyjęli je do tekstu benedyktyni, opuścili zaś Mason, uważając słowa te za interpretację scholiasty.

⁴ 2 Tym 4, 3.

jak widzę, i ręka⁵, i ci używając niedorzecznych i pustych wyrazów pochopnie wiodą spory na temat fałszywej wiedzy⁶, prowadząc walkę na słowa, która do niczego pożytecznego nie wiedzie. Tak bowiem wszystko, co w mowie jest zbyt długie i nie należy do rzeczy, określa Paweł, mowy zwyciężaj herold⁷ i obrońca⁸, uczeń⁹ rybaków i nauczyciel¹⁰. Ci zaś, do których odnosi się ta mowa, jak język mają obrotny i bystry w używaniu słów szlachetniejszych i więcej do przekonania mówiących, oby tak samo i praktycznej stronie życia gorliwiej się poświęcali¹¹, bo wtedy mało — a w każdym razie może mniej — byłiby sofistami¹² i (13) żonglerami słów¹³ niemądrymi i nawet dziwnymi — by powiedzieć i coś śmiesznego w śmiesznej sprawie.

2. Skoro zaś drogę prawdziwej bogobojności całkiem porzucili, jedynie o to się troszczą, by mieli sposobność kwestie zawile formułować lub rozwiązywać — podobnie jak ci, co w teatrach publiczne walki zapaśników urządzają, i to nie tego rodzaju zapasy, które do zwycięstwa prowadzą według reguł zapaśniczych, ale takie, które w nieuczciwy sposób oszukują oczy widzów nie orientujących się w tego rodzaju sprawkach i wymuszają pochwalne okrzyki pod swoim adresem — w następstwie czego cały rynek wkoło rozbrzmiewa ich gadaniną, każda ucztą staje się udręką przez słuchanie obmierzłych bredni, a każda uroczystość świąteczna i każde zmartwienie rodzinne przechodzi w zebranie nieprzyjaciół i jest pełne smutku, przy czym wyrazy pocieszenia w związku z przykrym wypytaniem się zwiększają boleść¹⁴; nawet mieszkania niewiast i ich mieszkanki szczerze między sobą zaprzyjaźnione nie doznają spokoju i w porywie do przemawiania tracą kwiat skromności kobiecej¹⁵. W tym stanie rzeczy zło to jest bezkarne i nie do zniesienia, i jest niebezpieczeństwo, że wielka nasza tajemnica wiary¹⁶ wyglądać może na jakąś sztuczkę docwipną. Niech nas więc o tyle ścierpią ci wywiadowcy¹⁷, nas poruszonych

⁵ Eunomianie brali się do rękoczynów, by przeszkadzać wiernym w słuchaniu mów Grzegorza. Eliasz raczej skłonny jest rozumieć, że mieli chęć pisania przeciw Grzegorzowi.

⁶ Fałszywa, rzekoma nauka, gnoza, źródło wszelakich herezji. Por. 1 Tym 6, 4. 20; 2 Tym 2, 14. 16.

⁷ 1 Tym 2, 7.

⁸ W odróżnieniu od zawodowych krzykaczy wśród stronników Eunomiusza.

⁹ Grzegorz nazywa Pawła „uczniem rybaków” mimo, że sam Paweł powiada (Gal 1, 11 n.), iż Ewangelii nauczył się nie od człowieka, ale przez objawienie Jezusa Chrystusa.

¹⁰ Nazywa Pawła także „nauczycielem” jako apostoła oraz ze względu na wpływ Pawła widoczny w listach św. Piotra.

¹¹ Delikatna ironia pod adresem eunomian.

¹² Sofistą nazywano przeważnie retora i dialektyka umiającego sprytnie operować słowami.

¹³ Tak nazywa Grzegorz eunomian, którzy bardzo skorzy byli do wszczynania sporów teologicznych mówiąc dużo i nie zawsze do rzeczy.

¹⁴ Job 16, 2 nn.

¹⁵ Jk 1, 19. 26; ¹⁶ 1 Tym 3, 16.

¹⁷ Κατάσκοποι Tak nazywa Grzegorz fałszywych biskupów heretyckich zamiast ἐπίσκοποι.

w sercu ojcowskim i — jak powiada boski Jeremiasz¹⁸ — z rozdartą myślą, by spokojnie i z pewną powściągliwością języka przyjmowali mowę o tych rzeczach, i jeśli tylko mogą, uszy ku nam nadstawili. W każdym zaś razie żadnej szkody nie poniesiecie, bo albo mówić będziemy do uszu tych¹⁹, którzy chcą słuchać, i jakiś owoc ta mowa przyniesie na naszą korzyść — bo siejący słowo²⁰ rzuca je między wszystkich, którzy mają rozum, ale owoc wydają dobrzy i ku temu zdolni — albo odejdziecie gardząc tą naszą mową i gromadząc coraz więcej argumentów na zwalczanie nas i obrzucanie obelgami, byście tym obfitszą mieli ucztę. Nie dziwie się więc, jeśli powiem wam mowę niezwykłą dla waszych uszu i przeciwną waszym prawom, którzy uczycie, że wszystko wiecie, głosząc to zanadto butnie i po pańsku — nie powiem: głupio i bezczelnie, by was nie obrazić.

CECHY ZDROWEJ
TEOLOGII

3. Nie każdy, moi drodzy, może o Bogu rozprawiać, nie każdy! Nie tak to prosta sprawa i nie dla ludzi, którzy po ziemi chodzą! A dodam i to, że nie byle kiedy, i nie wobec wszystkich, i nie o wszystkim, ale czyścić to trzeba na czasie, wobec ludzi odpowiednich, i do pewnej granicy. Nie każdy więc, bo to należy do ludzi wypróbowanych i takich, którzy wiele rozmyślali, a przedtem oczyścili duszę i ciało, albo — by całkiem bez przesady powiedzieć — oczyszczają. Bo może niezupełnie bezpieczną dla nieczystego jest rzeczą chwycić się rzeczy czystej²¹, podobnie jak chorymi oczyma patrzeć (16) na promienie słońca. Kiedy więc? Kiedy będziemy wolni od zewnętrznego błota i zgiełku²² i kiedy nasza władza rozkazodawcza²³ nie będzie zmieszana z błędnymi i niepewnymi wyobrażeniami, jak gdybyśmy pismo lada jakie pomieszali z pismem pięknym albo bioto z wonnym olejkiem. Trzeba bowiem w istocie starać się poznać Boga²⁴, i kiedy uchwycimy odpowiednią chwilę²⁵, zastanawiać się nad prostolinijnością nauki o Bogu. A wobec kogo? Wobec tych, którzy rzecz tę traktują poważnie²⁶, i nie tak jak nad pierwszą lepszą z innych, tak i nad tą rozkosznie sobie gwarzą, po igrzyskach konnych i teatralnych przedstawieniach, po koncertach śpiewnych i po ucztach, gdzie o brzuchu się myśli i o tym, co niżej brzucha²⁷. Dla tego rodzaju ludzi i to jest jakąś rozkoszą, o Boskich rzeczach podrywać i z przebiegłością wyszukiwać sprzeczności. O czym więc rozprawiać i w jakim zakresie? O tym, co sami pojąć możemy i do jakiej granicy dochodzi pojętność słuchającego i wytrzymałość, by przesada w słowach nie zaszkodziła słuchaniu, tak jak przesada w pożywieniu szkodzi ciału, a jeśli wolisz inne porównanie,

¹⁸ Jer 4, 19; *Wnętrznosci moje bolą mię, uczucia serca mego zaburzyły się we mnie, nie zmilczę.*

¹⁹ Syr 25, 9. ²⁰ Mk 4, 14; Mt 13, 4.

²¹ Platon, *Fedon* 67 b.

²² Kiedy ciało i ziemskie sprawy przestaną nas zajmować.

²³ Tak stoicy nazywali rozum. Zob. Cic. *De natura deorum* 2, 11, 29.

²⁴ Ps 45, 9 n.

²⁵ Ps 74, 3. Czyli nie w każdym czasie.

²⁶ I nie czynią jej przedmiotem lekkiej konwersacji.

²⁷ Rozkosze zmysłowe.

to jak ciężary nad siły szkodę przynoszą tym, co je dźwigają, albo zbyt częste deszcze ziemi. Tak to i ci, twardymi, że tak powiem, przygnieceni i obciążeni kwestiami ponoszą szkodę i na dawnej swej sile.

KONIECZNOŚĆ
ZDROWEJ TEOLOGII

4. Nie mówię też i tego, że nie należy zawsze pamiętać o Bogu, by nie rzucili się znowu na nas ci, co do wszystkiego są łatwo skłonni i raptowni. Bo większa jest potrzeba o Bogu pamiętać aniżeli oddychać, i jeżeli można to powiedzieć, to nic innego nie należy czynić jak tylko to właśnie. Bo i ja należę do tych, co pochwalają te słowa, które każą nam rozmyślać dniem i nocą²⁸, i wieczorem, i rano, i w południe rozprawiać²⁹ i chwalić Pana w każdej chwili³⁰, i jeśli trzeba, powiedzieć słowami Mojżesza, czy to śpiąc, czy stojąc, czy drogę odbywając³¹, czy co innego czyniąc, i ciąglem przypominaniem mieć przed oczyma Wzór czystości. Dlatego nie sprzeciwiam się, by ktoś ciągle o Bogu pamiętał, lecz nie jestem za tym, by o teologicznych kwestiach bez przerwy rozprawiał; ani też nie uważam za rzecz niegodziwą rozprawiania o rzeczach teologicznych, tylko czynienie tego nie w porę; ani też nauczania o tych rzeczach nie potępiam, tylko nieprzestrzeganie miary w tym kierunku. Miodu sytość i przesyt sprowadza wymioty³², chociaż to miód; na wszystko jest czas odpowiedni, jak za Salomonem³³ sądzę i ja³⁴, i to, co dobre, kiedy niedobrze jest użyte, nie jest dobrem³⁵, podobnie jak kwiat zupełnie nie jest w porę w zimie, i dla niewiast ubranie męskie albo żeńskie dla mężczyzn, i w smutku rozrywka³⁶, i przy pijatyce łyż. Czy więc tu jedynie stosownej chwili przestrzegać nie będziemy, gdzie najwięcej uważać się powinno na stosowną chwilę?

5. (17) Przenigdy, przyjaciele i bracia! — bo nazywam was wciąż jeszcze braćmi, aczkolwiek nie po bratersku się zachowujecie³⁷. Nie rozważajmy tak, ani też jak konie gorącej krwi i niepowstrzymane zrzućciwszy rozum jak one jeźdźca i wzgardziwszy bojaźnią Bożą, która nas pięknie powstrzymywała, daleko za metę nie biegnijmy³⁸, ale wewnątrz naszych granic³⁹ rozważania prowadźmy i do Egiptu się nie zapuszczajmy⁴⁰, ani do Asyryjczyków⁴¹ nie dajmy się zaciągnąć, i nie śpiewajmy

²⁸ Ps 1, 2. ²⁹ Ps 54, 18. ³⁰ Ps 33, 2. ³¹ Pp 6, 7.

³² Prz 25, 16. 27. ³³ Ekl 3, 1 nn.

³⁴ Mówi o tym Grzegorz w radach skierowanych do siostrzeńca. *Poem. II* 2, 4 w. 101 nn. Zob. J. Sajdak, *Pedagogiczne poglądy św. Grzegorza z Nazjanzu*, Poznań 1933, s. 14 nn.

³⁵ Powiedzenie to cytowane jest jako przysłowie: *Tò xaxón ób xaxón.*

³⁶ W tekście greckim *γερματαξ*, która tworząc w starożytności część kursu muzyki, była grą i rozrywką. Por. Ekl 22, 6.

³⁷ Por. Augustyna mowę 357, 4: *Quidvis dicas, quantumlibet oderis, ut placuerit detesteris, frater meus es.*

³⁸ Czyli szerokiego rozpędu na mecie nie bierzmy. Meta czyli słupek, wokół którego rydwan zawraca, by odbyć następną turę.

³⁹ Tj. w Kościele.

⁴⁰ Nie rozważajmy dogmatów obcych religii.

⁴¹ Oz 9, 3.

nam bierze, wprowadzając śmierć przez otwory okienne⁶⁶, jak powiada Pismo, czyli przez narządy zmysłów? Całkiem więc przeciwnie postępujemy, kiedy błędem innych dajemy wolność, podobnie jak królowie po odniesieniu zwycięstwa dają swobodę jeńcom⁶⁷: byle tylko na nas zwracali uwagę⁶⁸, niech tam sobie przeciwko Bogu coraz (21) bezczelniej poczynają⁶⁹; i tak za piękną rzecz dajemy im złą zapłatę w postaci swobody w bezbożnej mowie.

8. A jednak, gadatliwy sofisto, postawię ci małe pytanie. *Ty zaś daj odpowiedź*⁷⁰, jak mówi do Hioba Ten, który przez burzę i chmury dawał wyrocznie⁷¹. Czy więcej jest mieszkań u Boga, jak uczy Pismo⁷², czy tylko jedno? Odpowiesz oczywiście, że więcej, a nie jedno. Czy więc wszystkie mają być wypełnione, czy też jedno tak, a drugie nie, jako że są próżne i na darmo przygotowane? Na pewno wszystkie — ponieważ niczego na próżno Bóg nie przygotował. Czy nie mógłbyś powiedzieć, jakie jest to mieszkanie? Czy pokój i sława czekająca w niebie dla błogosławionych, czy też co innego? Nie co innego, jak tylko to. Skoro tośmy uzgodnili, to i nad tym się zastanówmy: czy jest coś, co nam te mieszkania zjednywa, jak ja sądzę, czy też nie ma nic takiego? Jest na pewno. Cóż to jest? To mianowicie, że rozmaite są rodzaje życia i cele, i każdy gdzie indziej prowadzi, ale w zgodzie z wiarą⁷³ — są to, jak my je nazywamy, drogi życia⁷⁴. Czy więc po wszystkich tych drogach chodzić trzeba, czy tylko po niektórych z nich? Po wszystkich, jeśli to możliwe dla jednego i tego samego człowieka. Jeśli nie, to po jak największej ich ilości⁷⁵. Jeśli i to niemożliwe, to po niektórych. A jeśli nawet i to niemożliwe, to wielką byłoby rzeczą, jak mi się wydaje, iść po jednej, ale w sposób szczególnie doskonały. Dobrze to pojmujesz. Więc jakże! Kiedy słyszysz, że jest jedna droga, i to wąska⁷⁶, to co zdają ci się słowa te oznaczać? Że jest jedna droga, przez cnotę. Jedna jest bowiem, chociaż na wiele części się dzieli. Wąską zaś jest przez pełne potu wysiłki i przez to, że niewielu po niej chodzi, jeśli się zważy wielką ilość tych, którzy kroczą drogą przeciwną, drogą grzechu. Tak i mnie się wydaje. Cóż więc za przyczyna, mój drogi, jeśli tak się ta sprawa przedstawia, że wytykacie naszej nauce jakies braki i porzuciwszy wszystkie inne

⁶⁶ Jer 9, 20.

⁶⁷ Ma tu Grzegorz na myśli albo wyzwolenie niewolników, albo ogłoszenie amnestii dla więźniów w czasie triumfu.

⁶⁸ Popierali naszą sprawę.

⁶⁹ Ma tu Grzegorz na myśli arian, którzy panoszyli się po urzędach, a mając wpływ zapewniali sobie pobłażliwość dla swych występków.

⁷⁰ Job 38, 3. ⁷¹ Job 40, 3. 8. ⁷² J 14, 2. ⁷³ Rz 12, 6.

⁷⁴ Te różne rodzaje życia są jakby wielu drogami. Nie prowadzą i one na to samo miejsce, miejsca zaś, ku którym prowadzą, różnią się podług wielkości wiary, tzn. odpowiadają różnym stopniom i kształtom zasad religijnych, którymi ludzie do nich dochodzą.

⁷⁵ Najlepiej byłoby iść wszystkimi drogami łącząc w sobie wszystkie starania moralne, które prowadzą do różnych „mieszkań”.

⁷⁶ Mt 7, 13.

drogi pędzicie i pchacie się na tę jedną drogę⁷⁷, która prowadzi, jak sami sądzicie, przez dysputy i teoretyczne zasady, a podług mego mniemania — przez gadaninę i kuglarskie sztuki⁷⁸? Niech wam przyganę powie Paweł, który wyliczywszy łaski tak ostro do was z wyrzutami się odzywa⁷⁹: *Czy wszyscy są apostołami? Czy wszyscy prorokami?* I tak dalej...

9. Niech tak będzie, żeś ty wysoki i wysokich przerastasz, i ponad chmurami, jeśli chcesz, patrzący na rzeczy wzrokiem nie objęte, (24) słyszący słowa niewypowiedziane⁸⁰, po Eliaszu do góry uniesiony⁸¹, i po Mojżeszu obdarzony darem oglądania Boga⁸², i po Pawle do nieba wzięty⁸³. Ale czemu także innych w jednym dniu robisz świętymi⁸⁴ i wyświęcasz na teologów⁸⁵, i jakby przez tchnienie wkładasz w nich wykształcenie⁸⁶ i robisz liczne posiedzenia⁸⁷ mędrków głupich? Czemu w pajęcze nitki⁸⁸ wikłasz zbyt słabych, jakby to dla ciebie było coś mądrego i wielkiego? Czemu szerszenie drażnisz⁸⁹ przeciwko wierze? Czemu na oczekaniu stawiasz przeciwko nam szeregi zapalonych dysputantów, tak jak to stare baśnie czyniły z gigantami⁹⁰? Czemu wszystko, co jest lekko-myślnego między mężczyznami i eunuchami zniewieściałymi, jakby bandę jaką do jednego rynsztoku zebrawszy i pochlebstwami jeszcze więcej zrobiwszy zniewieściałych, uczyniłeś z nich nowy warsztat bezbożności, chytrze ich głupotę wyzyskując?⁹¹ Czy i temu zaprzeczasz? I niczym dla ciebie sprawy inne? Czyż język twój musi wszędzie być górą? Czemu nie uciszysz boleści porodowych twej gęby?⁹²

⁷⁷ Nie jest to owa wyżej wspomniana „droga wąska”, tylko oddzielna droga boczna.

⁷⁸ Grzegorz przyznaje, że droga przez dialektykę nie jest drogą złą, jeżeli się odbywa w należyty sposób. Zgubnym byłoby tylko kroczyć tą drogą z wykluczeniem wszystkich innych, i tak utracić wielorakie, a więc lepsze mieszkanie.

⁷⁹ 1 Kor 12, 29—31: „Czy wszyscy nauczycielami? Czy wszyscy mają dar uzdrawiania? Czy wszyscy mówią językami? Czy wszyscy tłumaczą? — Dziwnym trochę się wydaje, że Grzegorz wybrał tekst, gdzie św. Paweł podkreśla ograniczonosc duchownych darów i ich przydzielenie różnym członkom Kościoła. Prawdopodobnie nie obchodzi go sam tekst Pawła, a zamierza tylko udzielić nagany dialektykom zachowującym się tak, jakby byli apostołami lub prorokami.

⁸⁰ 2 Kor 12, 4. ⁸¹ 4 Krl 2, 11. ⁸² Wj 34, 6. ⁸³ 2 Kor 12, 4.

⁸⁴ Zbyt pospiesznie przeszli próby i ćwiczenia moralne.

⁸⁵ Teologii tych ludzi nie poprzedziło długie studium i asceza, ale tylko włożenie rąk albo tchnienie.

⁸⁶ Aluzja do Rdz 2, 7 lub Job 27, 3. Por. także J 20, 22.

⁸⁷ Naprędce przygotowani teologowie jadą na owe liczne synody, które były główną cechą dziejów Kościoła IV w. Grzegorz ma nie bardzo wzniosłe wyobrażenie o tych synodach, czemu daje niejednokrotnie wyraz w swych mowach.

⁸⁸ Dogmatycznych subtelności.

⁸⁹ Odnosi się to albo do pogan albo do heretyków.

⁹⁰ Stare mity głoszą, że Ziemia wydała na świat Gigantów — wielkoludów, którzy wypowiedzieli wojnę bogom.

⁹¹ Dla prowadzących heretyckich warsztat bezbożności są ludzie przez nich obałamuceni.

⁹² Job 32, 18 n.

